

Heksen jacht

HET SLEPENDE PROCES TEGEN KATHARINA KEPLER

In 1615 beschuldigde een boze buurvrouw Katharina Kepler van hekserij en al snel volgden meer aanklachten. Iedereen liet de oude vrouw in de steek. Behalve haar zoon, de beroemde astronoom en wiskundige Johannes Kepler.

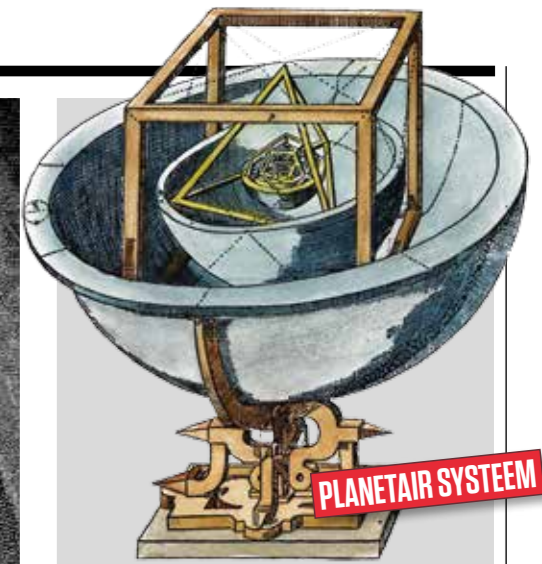
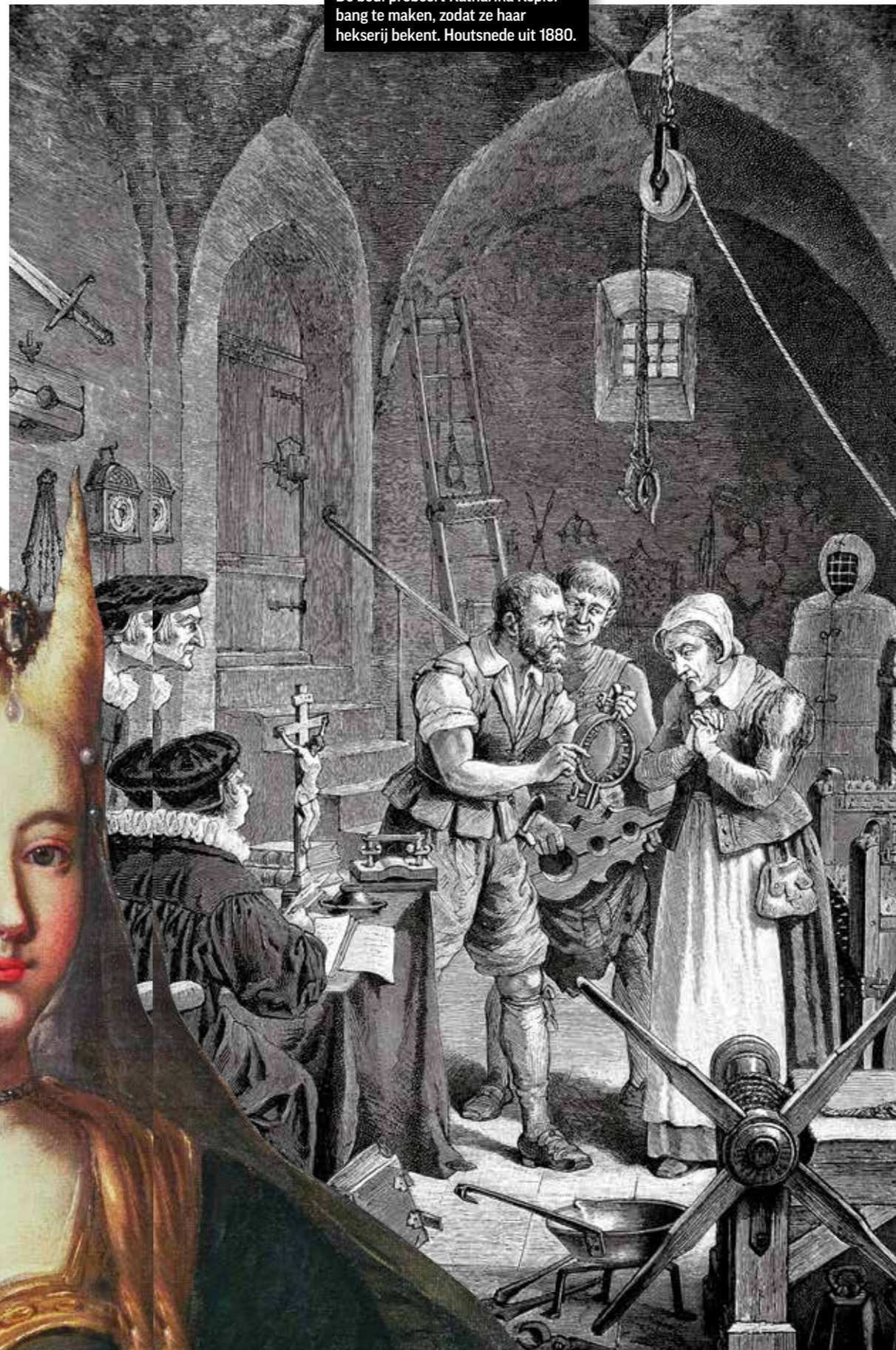
DOOR MIRJAM JANSSEN

Veertien maanden had Katharina Kepler met een ijzeren ketting aan de grond vastgeketend gezeten. Nu stond ze voor de beul. Vierenzeventig jaar oud, klein van stuk, witharig en tandeloos – in de gevangenis hadden de bewakers haar af en toe een bot mes geleend, zodat ze haar brood in stukjes kon snijden en naar binnen kon sabbelen. De beul toonde haar een voor een zijn werktuigen en beschreef wat hij ermee kon doen, welk effect ze hadden op verschillende lichaamsdelen. Hij kon haar ook vastbinden aan een wiel en haar ledematen langzaam uit elkaar trekken. Velen die haar voorgingen waren al gebroken onder zijn handen. Aan Katharina de keus: ging ze praten en gaf ze eindelijk toe dat ze een heks was? Of moest hij haar eerst te grazen nemen? Sinds 1615 – op dat moment zes jaar geleden – hadden Katharina en haar zoon Johannes alles in het werk gesteld om te voorkomen dat ze zo zou eindigen. →

Achttiende-eeuws schilderij van Katharina: met hoorns, maar wel veel mooier en jonger dan ze ten tijde van het proces was.

Horrorshow

De beul probeert Katharina Kepler bang te maken, zodat ze haar hekserij bekent. Houtsneede uit 1880.

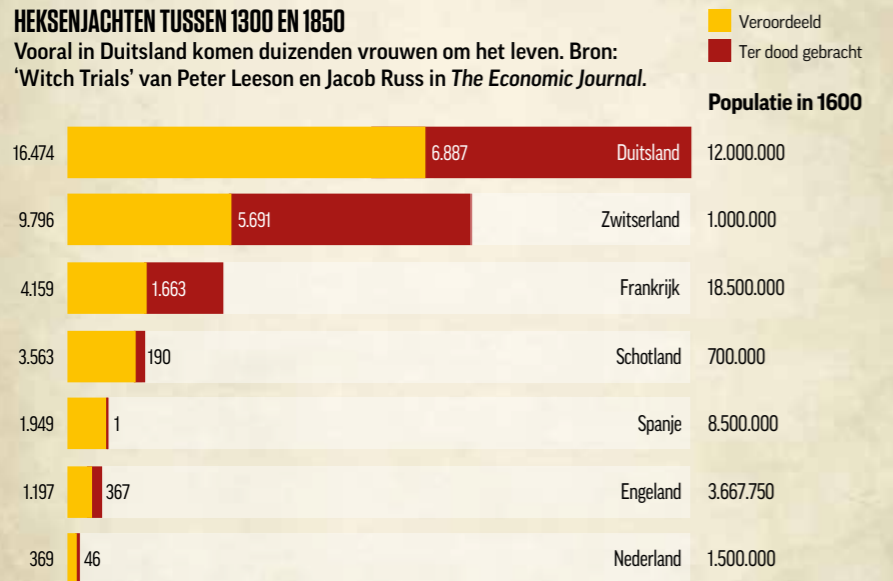

VOORUITGANGSOPTIMIST JOHANNES KEPLER

Johannes Kepler (1571-1630) was zo intelligent dat hij als kind uit een arm milieu in Leonberg een beurs kreeg om verder te leren. Hij studeerde theologie en wiskunde. Daarna zwierf hij door het onrustige Midden-Europa. Hij gaf vanaf 1594 les in Graz, maar moest de plaats verlaten omdat katholieken zich agressief begonnen te gedragen tegen lutheranen als hij. In 1600 maakte hij de overstap naar Praag, waar hij samenwerkte met de Deense astronoom Tycho Brahe. Na diens dood werd hij 'keizerlijke wiskundige' aan het hof van Rudolf II. Ondertussen sloot hij zich aan bij de opvattingen van Copernicus en Galileo Galilei, die de zon centraal stelden in ons Melkwegstelsel. Vanwege de Contrareformatie verhuisde hij in 1612 naar het Oostenrijkse Linz. Al die tijd werkte hij bezeten aan zijn wiskundig, astronomisch en astrologisch onderzoek. Hij werd beroemd met zijn studies naar de bewegingen van planeten. Zijn onderzoek leidde tot de zogeheten Wetten van Kepler: drie natuurkundige wetten die de baan en beweging van het ene hemellichaam om het andere beschrijven. Hij toonde aan dat de planeten in ellipsvormige banen bewegen. In tegenstelling tot zijn tijdgenoten, die geplaagd werden door apocalyptische visioenen, was Johannes Kepler een optimist. Hij meende dat de mensheid zou profiteren van de vooruitgang in kennis en van de techniek.

HEKSENJACHTEN TUSSEN 1300 EN 1850

Vooral in Duitsland komen duizenden vrouwen om het leven. Bron: 'Witch Trials' van Peter Leeson en Jacob Russ in *The Economic Journal*.

NIEUWE VERKLARING VOOR DE VERVOLGINGEN

RELIGIEUZE WEDIJVER

Wetenschappers zijn het er niet over eens waarom juist tussen 1555 en 1650 de heksenvervolgingen in Europa het heftigst waren. Vaak wordt geopperd dat het door klimaatproblemen kwam. Het was kouder dan gewoonlijk, waardoor misoogst op misoogst volgde en het wanhopige volk op zoek ging naar zondebokken. Zwakke bestuurders zouden hebben toegegeven aan de bloeddorst van dolle meutes. Ook werd het continent verscheurd door politieke en sociale spanningen, die tot hysterisch gedrag leidden: in 1618 brak een strijd los die later de Dertigjarige Oorlog ging heten. Maar afgelopen januari presenteerden de economen Peter Leeson en Jacob Russ van de Amerikaanse George Mason University in *The Economic Journal* onderzoeksresultaten die wijzen op een nieuwe verklaring. Volgens hen kwamen de heksenjachten vooral voor in gebieden die werden verdeeld door de Reformatie. Zowel katholieken als protestanten wilden laten zien dat zij het best in staat waren kwaadaardige krachten te bestrijden. De vervolgdgen waren in de eerste plaats het slachtoffer van religieuze wedijver.

De conclusie van Leeson en Russ is gebaseerd op data-analyse. Ze bestudeerden 43.000 mensen uit 21 landen die tussen 1350 en 1850 als heks werden beschouwd – de jaren rond 1600 vormen een piek in deze periode. De meeste heksen werden vervolgd in het gebied dat tegenwoordig samenvalt met Duitsland. In landen die zonder al te veel gedoe katholiek bleven – Spanje, Portugal, Italië en Ierland – waren veel minder vervolgingen wegens hekserij. Overigens wel vanwege andere vergrijpen, zoals ketterij. Een verband met een zwakke overheid vonden Leeson en Russ niet; ook in gebieden met een sterk bestuur werden heksen verbrand. In de tweede helft van de zeventiende eeuw namen de heksenjachten af, in de achttiende eeuw stopten ze vrijwel. Leeson en Russ geven daarvoor twee verklaringen. In 1648 kwam er een einde aan de Dertigjarige Oorlog, waardoor er staten ontstonden met één geloof. Toen de concurrentie met een andere religie verviel, was er geen behoefte meer aan heksen. Daarnaast won de wetenschappelijke revolutie aan gewicht. Geleerden wisten hun rationele verklaringen voor natuurlijke verschijnselen gangbaarder te maken. Het volksgeloof raakte zo op z'n retour.

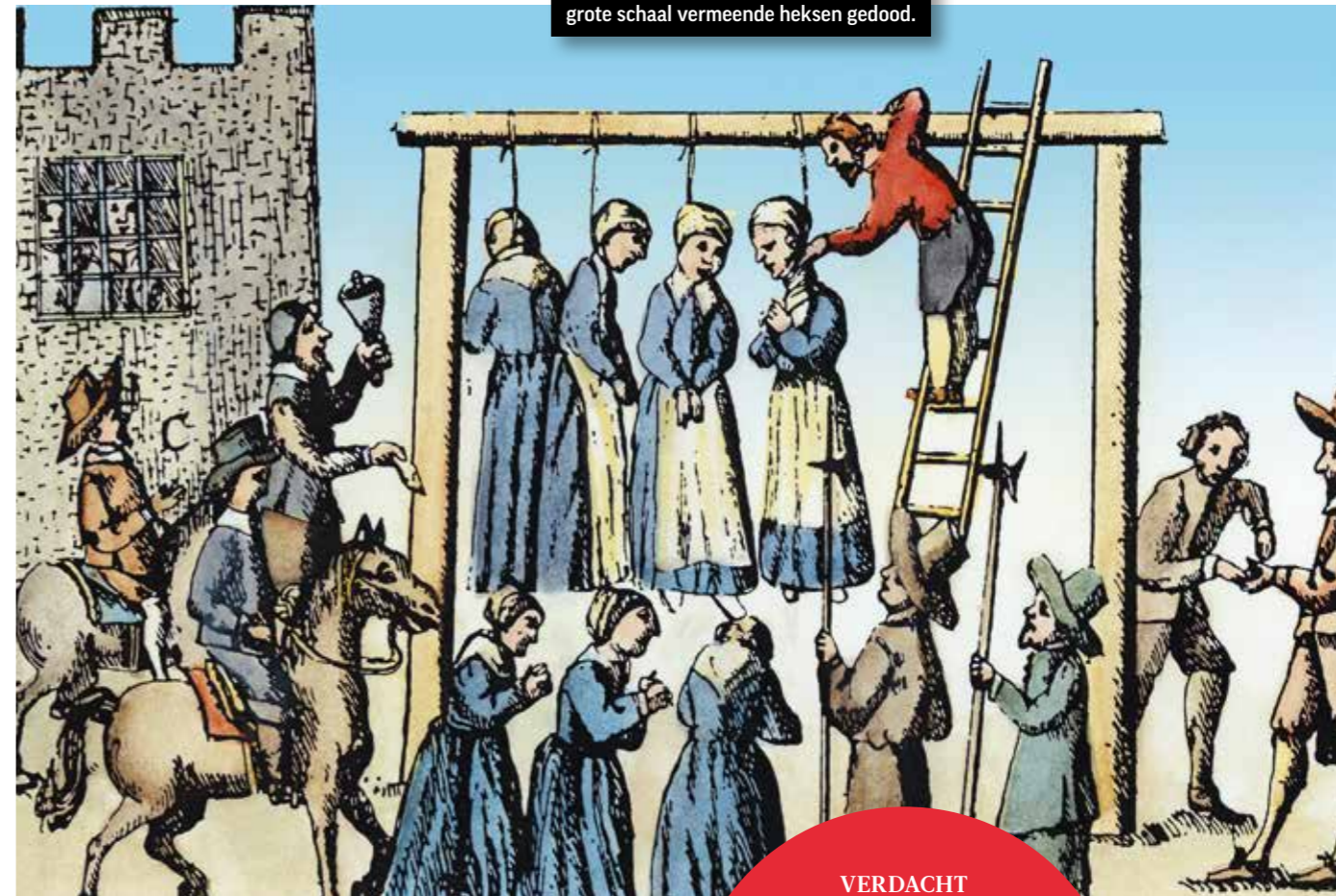

JOHANNES KEPLER

Maar tevergeefs. Katharina was geen aardige vrouw, misschien lag het daaraan. Ze toonde nooit emoties, keek mensen niet aan als ze met hen sprak, maar had wel de neiging zich overal mee te bemoeien. Soms liep ze zomaar bij haar burens binnen. Bovendien was ze oud en onaantrekkelijk, zoals haar zoon Johannes zelf ook schreef. Hij kon zich de afkeer van anderen voorstellen. Katharina woonde in Leonberg, een plaats in het Duitse hertogdom Württemberg. Het bestaan was er schraal en hard. De bewoners waren van elkaar afhankelijk, bijvoorbeeld bij het binnenhalen van de oogst. Tegelijkertijd heerste er wantrouwen, over iedereen die afweek werd kwaadgesproken. Vier kinderen had Katharina er grotendeels alleen opgevoed, omdat haar man er steeds vandoor ging. Toen de jongsten nog klein waren overleed hij. Naast haar werk op het land verdiepte Katharina zich in natuurgeneeswijzen. Ze was beslist niet de enige; ook de geleerden van haar tijd zochten naar manieren om de natuur te ontrafelen en te profiteren van de kennis die God er als het ware in had verstopt.

Zeven executies

Juist toen Katharina's leven wat minder zwaar leek te worden – drie van haar vier kinderen waren goed terechtgekomen – volgde de beschuldiging. Hij kwam van Ursula Reinbold, de vrouw van de plaatselijke glaszetter. Ursula had gezondheidsproblemen en was ervan overtuigd

Publieke terechtstelling
Rond 1600 worden in heel Europa op grote schaal vermeende heksen gedood.

VERDACHT
KATHARINA WIL VAN DE SCHEDEL VAN HAAR VADER EEN DRINKBEKER MAKEN

dat een drankje dat Katharina haar had gegeven de oorzaak was. Hoewel veel autoriteiten en theologen verklaarden dat hekserij niet bestond, vond Ursula een luisterend oor bij de gouverneur van het hertogdom, Lukas Einhorn. Hij had de functie nog niet zo lang en moest laten zien dat hij de veiligheid kon garanderen. Onder zijn leiding werden in de regio zeven vrouwen wegens hekserij geëxecuteerd.

De oudste zoon van Katharina, Johannes Kepler, vernam pas na enige tijd via een brief van de aanklacht, omdat hij verbleef in het Oostenrijkse Linz. Als internationaal vermaard astronoom en wiskundige was hij de succesvolste van het gezin. Johannes was een diepreligieuze man, die zijn christelijke overtuiging probeerde te combineren met de nieuwste wetenschappelijke inzichten. Hij was luthers, net als zijn moeder, en geloofde niet in hekserij. Twee andere kinderen van Katharina woonden dichterbij en hadden inmiddels de tegenaanval ingezet. Ze begonnen Ursula zwart te maken bij de autoriteiten: ze was een hoer en een leugenaars. Maar de gouverneur liet zich niet zomaar van de zaak af praten. Een andere familie beweerde immers dat Katharina hun dochter een verlamde arm had bezorgd.

Een complicerende factor was dat haar tweede zoon Heinrich Katharina zelf een heks had genoemd. Heinrich was het zwarte schaap van de familie, een onaangepaste huursoldaat die eind 1614 thuis was gekomen van het zoveelste front. Hij vond dat zijn moeder niet goed voor hem zorgde en schold haar uit. Heinrich was een hork, maar de dorpsgenoten zagen er toch bewijs in. Zo iets riep je toch niet zomaar over je moeder? Helaas stierf Heinrich voordat hij zijn woorden kon herroepen.

Seks met de duivel

In heel Europa, maar vooral in het Heilige Roomse Rijk, werden in de zestiende en zeventiende eeuw tienduizenden mensen wegens hekserij vervolgd en gedood. Driekwart van de slachtoffers was vrouw. Een proces wegens hekserij was altijd →

STANDVASTIG ROLMODEL

**NOG STEEDS ONENIGHEID
OVER KATHARINA
HELDIN OF HEKS?**

De documenten over de strijd van Katharina Kepler zijn bewaard gebleven. Daardoor – en natuurlijk door de roem van haar zoon Johannes – is ze niet vergeten. Haar proces sprak tot de verbeelding van latere generaties. In 1937 onthulde een naziburgemeester in haar geboorteplaats Eltingen een standbeeld van Katharina: hij prees haar standvastigheid. In 1957 componeerde Paul Hindemith een opera over Kepler, *Die Harmonie der Welt*, waarin Katharina's proces voorkomt. Tegenwoordig beschouwen velen haar als slachtoffer van de vervolgingen, maar anderen zien haar nog steeds als een kwade kracht – al is niet duidelijk waarom. De Engelse schrijver John Banville bijvoorbeeld beschreef haar in *Kepler* (1981) als een onvervalste heks.

gevaarlijk. Om bewijzen te verkrijgen werden verdachten vaak gemarteld en dan bekenden ze de vreselijkste zaken, zoals seks met de duivel. Voor familieleden was zo'n beschuldiging niet alleen een schande, maar ook bedreigend, omdat nogal eens werd aangenomen dat tovenarij erfelijk was. Daarom was er de kinderen van Katharina veel aan gelegen haar uit de klauwen van Einhorn te houden. Johannes schreef brieven om haar zaak te bepleiten. Tegelijk hield hij enige afstand van zijn moeder, want hij wilde niet met haar worden geassocieerd. Dat kon zijn wetenschappelijke carrière schaden. Ondertussen logeerde ze wel bij hem in Linz. Maar Einhorn liet zich niet tegenhouden, al was het maar omdat Ursula Reinbold en haar familie bleven stoken. Er kwam een onderzoekscommissie, die een rapport van maar liefst 280 pagina's opstelde over Katharina's gedrag. In 1619 volgde een bijeenkomst, waarbij 21 getuigen aan het woord kwamen. Sommigen waren positief over haar, anderen herinnerden zich verdachte zaken. Zo waren een varken en een paard ziek geworden na contact met Katharina. Maar het gekste verhaal was dat ze de doodgraver om de schedel van haar overleden vader had verzocht, omdat ze er een beker van wilde maken. Vervelend genoeg voor de verdediging was dat nog waar ook. Het hielp al evenmin dat Katharina een poging had gedaan Einhorn om te kopen met een zilveren beker.

Stemmingmakerij

Toen de autoriteiten alles op een rij hadden gezet, gebeurde wat de kinderen Kepler al die tijd hadden gevreesd: in 1620 werd Katharina opgesloten in afwachting van een officieel proces. Haar dochter en jongste zoon konden er niet meer tegen en distantieerden zich van haar. Katharina had nu alleen Johannes nog. Alles hing van hem af, en dat wist hij. Hij liet zijn werk voor wat het was en verhuisde naar Württemberg om zijn moeder bij te staan. Hij zocht haar vaak op in de gevangenis om stap voor stap alle beschuldigingen door te nemen. Op 20 augustus 1621 verscheen Katharina samen met haar zoon voor de rechtbank. Daar bleek dat de aanklagers niet twijfelden aan haar schuld. Wat hen betrof volgde nu

STANDVASTIG
**'IK ZAL NOOIT
BEKENNEN. IK ZOU NIET
WETEN WAARAAN IK
SCHULDIG BEN'**

Martelkamers zijn ingericht om te intimideren.

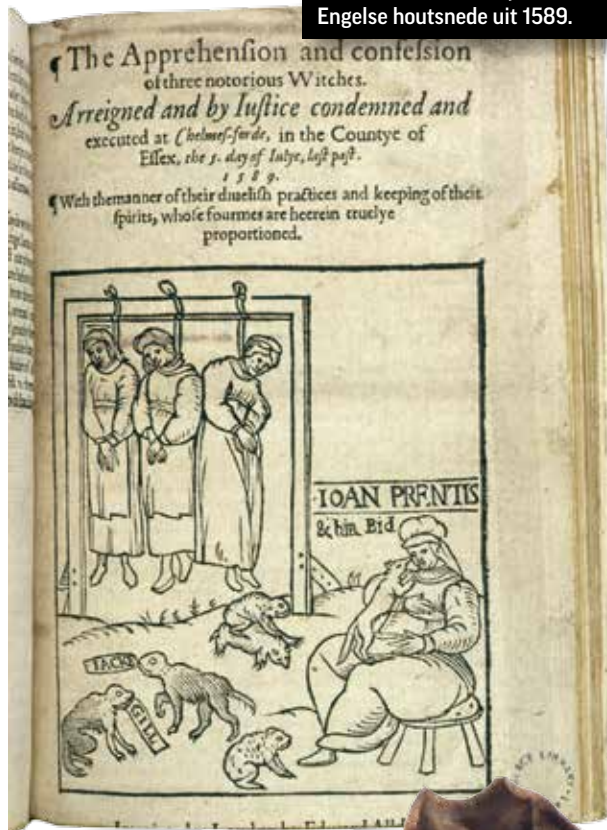
Onvervaardelijk vonnis
Na marteling hebben drie vrouwen hun hekserij bekend. Engelse houtsnede uit 1589.

een nieuwe fase: marteling om eindelijk een schuldbekentenis te verkrijgen. Johannes kreeg een paar dagen om zijn laatste pleidooi voor te bereiden. Eén fout en zijn hoogbejaarde moeder kwam in handen van de beul. Kepler hield een betoog dat zijn achtergrond als wetenschapper verraadde. Systematisch liep hij alle beschuldigingen langs. Hij legde uit dat Katharina's poging Einhorn om te kopen nog geen bewijs was van hekserij. En hij verklaarde dat Ursula – volgens hem een onbetrouwbare, onvruchtbare vrouw – had geprofiteerd van de angstige sfeer na eerdere heksenjachten. Ze had stemming gemaakt tegen Katharina, een keurige christelijke moeder. Ursula was volgens hem tegen geslachtsziekten behandeld met kwikzilver, dat het brein aantastte. De spreuken die Katharina zou hebben uitgesproken waren niets anders dan gebeden voor zieken. Ten slotte wees hij erop dat bekentenissen die door marteling werden verkregen niet betrouwbaar waren.

De pleidooien van de aanklagers en Kepler werden naar de universiteit van Tübingen gestuurd, waar zes hoogleraren zich over de kwestie bogen. Na twee weken kwamen ze tot een uitspraak: er was inderdaad onvoldoende bewijs voor hekserij en marteling was niet gerechtvaardigd. Wel moest Katharina erg bang worden gemaakt om zo de waarheid uit haar te krijgen.

Woedend

En dus stond Katharina op 28 september 1621 voor de beul. Maar hoezeer die ook dreigde, ze brak niet. Toen ze vanuit haar cel naar hem toe werd geleid had ze al geroepen: 'Ik zal nooit bekennen, al trekken jullie elke ader uit mijn lichaam.'

Ik zou niet weten waaraan ik schuldig ben.' Misschien wist ze dat de beul een show opvoerde, misschien ook niet. In elk geval kreeg hij geen grip op haar. Zes dagen later werd ze vrijgelaten. Gouverneur Einhorn was woedend; dit was slecht voor zijn reputatie. Hij legde zich niet neer bij de uitkomst van het proces. Maar tot een nieuw juridisch gevecht zou het niet meer komen, Katharina overleed korte tijd later. ■

Mirjam Janssen is historicus en journalist

NEDERLANDSE REGENTEN WILDEN GEEN JACHTEN

BEPERKTE VERVOLGING

In de Republiek der Verenigde Nederlanden zijn weinig heksen gedood, waarschijnlijk slechts enkele tientallen. De protestantse elite maakte al vrij vroeg in de zeventiende eeuw een einde aan de vervolgingen omdat ze die associeerde met het harde optreden van de Spanjaarden tijdens de Opstand. Een andere verklaring is dat de Republiek door haar ligging minder werd getroffen door extreem weer dan Midden-Europa en dat er via de havens altijd wel voedsel binnenkwam. Hongerige meutes op zoek naar zondebokken kwamen daardoor minder voor.

MEER WETEN

'Witch Trials' (2017) artikel van Peter T. Leeson en Jacob W. Russ in *The Economic Journal*.

The Astronomer & the Witch (2015) door Ulrika Rublack.

Witches and Witch-Hunts (2004) door Wolfgang Behringer.